

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФОНД

В. А. ШИРОКОВ

ЕЛЕМЕНТИ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО "ДОВІРА"
2005

У монографії викладаються результати багаторічної діяльності Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України зі створення національної словникової бази. Подано нову концепцію та комп'ютерну технологію лексикографічної діяльності. На основі аналізу системотвірних відношень та інваріантів мовної субстанції побудовано формальні засади теорії лексикографічних систем, яка надає концептуальні засоби для створення і застосування словників та словникових комплексів у системах комп'ютерного опрацювання природномовної інформації. Розглянуто численні застосування теорії лексикографічних систем на реальних прикладах створення об'єктів національної словникової бази, серед яких вирізняються електронні граматичні словники, інтегрована лексикографічна система "Словник України", інструментальна система підтримки фундаментальної тлумачної лексикографії та ряд інших. На основі розвинутої автором теорії семантичних станів обґрунтовано й розроблено концептуальні і системотехнічні засади побудови багатомовних словникових систем та віртуальних систем професійної взаємодії в лінгвістиці.

Відповідальні редактори:
Т. О. Грязнухіна, О. Г. Рабулець

Рецензенти:
академік НАН України *В. М. Русанівський*,
член-кореспондент НАН України *О. В. Палагін*

*Рекомендовано до друку
вченою радою Українського мовно-інформаційного фонду
НАН України*

ВСТУП

Цивілізаційне значення процесів функціонування знання в постіндустріальному суспільстві та роль мови в цих процесах набувають останнім часом таких вимірів, що виводять мовознавство з кола суто гуманітарних наукових дисциплін і надають йому якості дисципліни технологічної, спонукаючи до висновку, що в постіндустріальних умовах природна людська мова — мабуть уперше в історії людської цивілізації — набуває технологічного статусу¹, від якого починає безпосередньо залежати ефективність функціонування виробництва, а зрештою — й інших суспільних інститутів. При конструюванні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій постала потреба у врахуванні та застосуванні фундаментальних властивостей мовної субстанції, маючи на меті створення мовно-інформаційних артефактів, налаштованих на інтелектуальне опрацювання мови і потрібних для функціонування високоєфективних технологій оперування знаннями. Звернімося до аналізу особливостей функціонування мови в інформаційному суспільстві та суспільстві знань.

Еволюція постіндустріального суспільства привела до того, що останнім часом замість поняття “інформаційне суспільство” все частіше використовуються “суспільство знань” або “суспільство, орієнтоване на знання”; все активніше застосовуються терміни типу “економіка, заснована на знаннях” та “економіка знань”. Різні країни та їх об'єднання обирають парадигму знання за основу своєї національної, а подекуди вже й інтернаціональної стратегії — згадаймо у цьому зв'язку хоча б проєкт побудови так званого “European Knowledge Society”². Отже, принаймні передові країни світу вже впевнено перебувають на етапі переходу до другої фази

¹ Широков В.А. Гуманітарна традиція і технологічний статус мови. Мовознавство, 2001, №3.

² European Knowledge Society www.eurofound.eu.int/areas/industrialchange/knowledgesociety/
<http://www.meaningprocessing.com/personalPages/tuomi/articles/TheFutureOfTheEuropeanKnowledgeSociety/etc>

постіндустріального суспільства, власне — до суспільства знань. Не минули ці віяння і Україну, яка на державно-урядовому рівні останнім часом також неодноразово декларувала відданість знаньорієнтованому шляхові розвитку³.

Зрозуміло, що кожному суспільно-виробничому укладу відповідає характерний для нього комплекс технологічних інструментів. Зокрема, для інформаційного суспільства це були інформаційно-комунікаційні технології. Для суспільства знань це, очевидно, мусять стати технології оперування знаннями, причому на всьому їх життєвому циклі: від створення знань до їх впровадження в економічно-виробничу систему — тобто саме туди, де вони дещо таємничим способом перетворюються на конкретну продукцію. Іншими словами, зараз маємо об'єктивну потребу поставити на технологічну основу процеси опрацювання знань, тобто — створити ефективні технології опрацювання знань.

Для розробки таких технологічних схем та засобів необхідно, насамперед, мати визначення поняття знання, яким можна було б оперувати не у філософських цілях, а в робочому, прагматичному режимі. Відтак, потрібні дефініції знання, спроможні відіграти роль об'єкта технологічного моделювання та конструювання. У зв'язку з викладеним зробимо декілька зауважень, так би мовити, фізичного та метафізичного характеру, які допоможуть увійти до кола понять, дотичних до предмета, що розглядається.

По-перше, інтуїтивно зрозуміло, що поняття знання кореспондується з поняттям інформації. Але по суті вони є цілком різними. Інформація є об'єктивною характеристикою об'єктивних процесів. На нашу думку, існує глибока аналогія між визначеннями понять інформації, з одного боку, та енергії, яка також є певною об'єктивною характеристикою матерії — з іншого. Цю аналогію було простежено у низці праць, у тому числі і в наших книгах⁴. За сучасними науковими уявленнями інформація являє собою об'єктивну властивість будь-яких об'єктів, систем, відношень, процесів і характеризує такі їх якості як структурованість, неоднорідність, складність. Апофеозом цього підходу є алгоритмічна теорія інформації А.М.Колмогорова, яка, власне, ґрунтується на уявленні та математичній формалізації поняття складності. Зазначена

³ Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. Під заг.ред. А.С.Гальчинського, С.В.Львовичкіна, В.П.Семиноженка. — К.: Національний інститут стратегічних досліджень. 2004. 261 с.; Україна на шляху до суспільства знань. — К.: Прайвесі Юкрейн. 2005. 69 с.

⁴ В.А.Широков. Інформаційна теорія лексикографічних систем. — К.: Довіра, 1998. 331 с. В.А.Широков. Феноменологія лексикографічних систем. — К.: Наукова думка, 2004. 326 с.

теорія подає й кількісну міру інформації — так звану алгоритмічну інформаційну міру Колмогорова. Оскільки, структурованість, неоднорідність та складність тією чи іншою мірою притаманні будь-яким об'єктам, системам, відношенням чи процесам, то очевидно, що і інформація є однією з їхніх універсальних об'єктивних характеристик. Питання полягає лише у встановленні формалізованих моделей інформації, адекватних тим чи іншим класам процесів, а також у розробці відповідних методів та засобів її кількісного оцінювання та вимірювання. З оглядом основних понять та ідей інформаційної теорії можна ознайомитися у роботах^{4, 5, 6} та посиланнях, що в них містяться.

Постійне підкачування нової інформації є необхідною умовою інтенсивного, або як говорять останнім часом, сталого розвитку економіки і суспільства взагалі.

Але чи є ця умова достатньою?

Відповідь на це питання є негативною.

Справді, далеко не будь-яку інформацію можна перетворити на корисний ресурс. У прикладах, розглянутих у працях⁴, такі перетворення в реальних виробничо-технологічних ситуаціях виконують цілі комплекси організацій та інституцій — хочеться, слідуючи за Селфриджем⁷, вжити слово "пандемоніуми", які забезпечують продукування й багаторазові перетворення інформації та її транспортування, аж допоки вона не потрапить до соціотехнічної системи у потрібний момент та ще й у потрібній формі, адаптованій до сприйняття зазначеною системою.

Саме цей процес продукування та цілеспрямованого багаторазового перетворення і транспортування інформації надає їй таких якостей, котрі дозволяють нам кваліфікувати її як знання.

Отже, тепер можна дати таке робоче визначення поняття знання.

Знання — це інформація, форма якої є носієм трансформацій, котрим вона піддається в соціальній системі.

⁵ Szillard L. Über die Entropievermindung in einem Thermodynamischen System bei Eingriffen intelligenter Wesen. — Zs. f. Phys., 1929. — 53, 11-12. Heft. — P. 840-856. Стратонович Р.Л. Теория информации. — М.: Сов. радио, 1975. — 423 с., гл 12. Колмогоров А.Н. Три подхода к определению понятия "количество информации". // "Теория информации и теория алгоритмов". — М.: Наука, 1987. — С. 213-223. Шилейко А.В., Кочнев В.Ф., Хилушин Ф.Ф. Введение в информационную теорию систем. — М.: Радио и связь, 1985. — 278 с.

⁶ Волькенштейн М.В. Теория информации и эволюция. // "Кибернетика живого: Биология и информация". — М.: Наука, 1984. — С. 45-53. Волькенштейн М.В. Энтропия и информация. — М.: Наука, 1986. — 190 с.

⁷ Selfridge O.G. Pandemonium: a paradigm for learning. In: Mechanisation of thought processes. London. HMSO., 1959. — P. 511-531.